

Usporedba liberalizacije tržišta električne energije u Portugalu i Hrvatskoj

Neven Duić

Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 5, 10000 Zagreb

+385 1 6168494, +385 1 6156940

e-mail: Neven.Duic@fsb.hr

Tomislav Jureković

Gradska plinara Zagreb

Maria da Graça Silva Carvalho

Instituto Superior Técnico, Lisbon, Portugal

Željko Bogdan

Fakultet strojarstva i brodogradnje Sveučilišta u Zagrebu

SAŽETAK

Nakon uspješnog restrukturiranja i privatizacije elektroenergetskog sistema te liberalizacije 45% tržišta električne energije nije došlo do velikih promjena. Međutim, jedan je dio povlaštenih potrošača promijenio dobavljača, došlo je do značajnog porasta proizvodnje električne energije u kogeneraciji i iz obnovljivih izvora, doduše s male baze, te je došlo do okrupnjavanja energetskog sektora vlasničkim povezivanjem elektroprivrede i naftno-plinske privrede. Vertikalnim i horizontalnim povezivanjem nafte, plina i električne energije, Portugal se odlučio na strategiju nacionalnog šampiona, te je poziciju konkurencije prepustio stranim tvrtkama. Vezavši se strateškim partnerstvima sa španjolskom Iberdrolom te talijanskim ENI-jem, te uz specifičnu geografsku izdvojenu poziciju, konkurencija je na tržištu električne energije svedena na Endesu. Ipak, radi se o reorganizaciji prije početka stvarne tržišne bitke, kada će utjecaj panevropskog unutrašnjeg tržišta energenata prevladati, te se težište stavlja na povećanje efikasnosti energetskog sektora. Napravljena je usporedba procesa restrukturiranja energetskog sektora u Portugalu s procesom koji je u tijeku u Hrvatskoj.

KLJUČNE RIJEČI

Tržište električnom energijom, energetski sektor, liberalizacija, restrukturiranje

UVOD

Pod utjecajem evropske regulacije tržišta energenata u Portugalu je došlo do daljnjeg restrukturiranja energetskog sektora. Najvažniji su događaji većinska privatizacija elektroprivrede, efektivno izdvajanje transmisije iz elektroprivrede državnim preuzimanjem 70% transmisione tvrtke REN, fuzioniranje distributivnih tvrtki u jednu kao dio reintegracije elektroprivrede, te liberalizacija kupnje električne energije na visokom i srednjem naponu. Iako je došlo do izlaska jednog dijela povlaštenih kupaca električne energije iz javnog elektroenergetskog sistema, prava se bitka za tržište tek očekuje [1]. Garantiranim otkupom

električne energije od proizvođača na posebnom režimu došlo je do velikog rasta kogeneracije te korištenja obnovljivih izvora energije.

Najvažniji dijelovi evropske energetske legislative su Direktiva Evropske komisije o unutrašnjem tržištu električne energije [2] i Direktiva o unutrašnjem tržištu prirodnog plina [3], koje su definirale okvire restrukturiranja i demonopoliziranja tržišta mrežnih energenata, u cilju povećanja efikasnosti sektora i snižavanja cijena energenata. Prema zakonodavcu, Evropskoj komisiji, primarni razlog stvaranja tržišta energenata je snižavanje cijena po ugledu na američko tržište, posebno za velike potrošače koji su od iznimne važnosti za konkurentnost ekonomije (sada su cijene za industrijskog korisnika oko 40% veće [4]). Portugal je kao članica Evropske Unije usvojio nacionalnu regulativu u skladu s tim i ostalim direktivama vezanim na energetski sektor.

Proces stvaranja slobodnog tržišta doveo je do potpunog odvajanja sektora transmisije električne energije i odvajanja transporta plina u posebnu tvrtku, slobodnu proizvodnju s pravom prolaza kroz sistem, te omogućavanjem povlaštenim kupcima da kupuju energente slobodno na tržištu, što je dovelo do teoretske liberalizacije 33% tržišta električne energije već 2001. godine. Liberalizirani dio tržišta električne energije sastoji se od proizvođača te povlaštenih potrošača koji odluče kupovati električnu energiju na slobodnom tržištu. Prema sadašnjem stanju prijavljenih povlaštenih potrošača je oko 350 [5].

Unatoč formalnoj liberalizaciji i deregulaciji tržišta još nije došlo do stvarne tržišne utakmice jer je portugalska vlada ostavila većinu tvrtki u vlasništvu grupe EDP, dakle bivšeg monopolista, koji je i suvlasnik grupe Galpenergia koja ima monopolni položaj na tržištu plina, te većinski na tržištu nafte, te prema tome može držati pod kontrolom dobavu većine primarnih energenata. Time je jedina ozbiljna konkurencija iz uvoza, stvaranjem integriranog iberskog tržišta električne energije.

Usporedba aktualnih transformacijskih i liberalizacijskih procesa u energetskim sektorima Portugala i Hrvatske polazi od činjenice da su razvojni parametri ovih dviju zemalja imali gotovo identičnu dinamiku i iznose sve do prije otprilike 15-ak godina. Izrazita divergencija ovih parametara koja je uslijedila nakon 1985. godine posljedica je s jedne strane bitno različitih uvjeta u kojima se odvijao recentni gospodarski i društveni razvoj Portugala i Hrvatske, a s druge strane različitog stupnja odlučnosti i spremnosti vladajućih (političkih) struktura dviju zemalja i dominantnih tvrtki da se suoče s neminovnim promjenama i na vrijeme formuliraju adekvatne i transparentne provedbene strategije liberalizacije energetskog sektora. Novostvoreni zakonski okvir hrvatske energetike kao i institucionalni okvir *in statu nascendi*, u načelu otvaraju razvojne šanse. Njihovo je pak korištenje kompatibilno proklamiranim okosnicama hrvatske gospodarske strategije. Vitalnu će ulogu u nastavku procesa odigrati definiranje sekundarne legislative koja će objektivno omogućiti ili blokirati nastavak procesa.

TRŽIŠTE ELEKTRIČNE ENERGIJE

Direktiva o unutrašnjem tržištu električne energije [2] postavlja zajednička pravila o proizvodnji, transmisiji i distribuciji električne energije. Za gradnju novih kapaciteta **generacije** postoje dvije predviđene procedure, autorizacijom i tenderom (natječajem). Portugal se jedini odlučio za **sistem tendera** u kojem Uprava za energiju (DGE) procjenjuje buduće potrebe za kapacitetom.

Transmisija obuhvaća samo visokonaponsku mrežu (≥ 110 kV) i dispečerstvo, te kao takva mora biti barem knjigovodstveno odvojena (*unbundling*) od proizvodnje i distribucije. Portugal je tvrtku koja ima koncesiju nad transmisijom, REN, zadržao u većinskom državnom vlasništvu nakon privatizacije ostatka elektroprivrede. Dispečer mora davati jednak pristup svim korisnicima, s time da zemlje članice mogu propisati prioritet obnovljivim izvorima i kogeneraciji te električnoj energiji proizvedenoj iz domaćih goriva, do maksimalno 15% primarne energije upotrijebljene za proizvodnju električne energije. **Distribucija** obuhvaća i transmisiju na srednje i niskonaponskoj mreži. Zemlja članica može propisati obavezu opskrbe električnom energijom svih potrošača lociranih u distributivnom području, tzv. *public service obligation* (PSO), te također može regulirati tarifni sustav, što je oboje usvojio Portugal.

Prema direktivi predviđana su tri mehanizma pristupa mreži, regulirani i pregovorni pristup treće strane (*third party access*, TPA) te procedura jedinstvenog kupca (*single buyer*). Osim pristupa mreži postoji i mogućnost postavljanja **direktnih vodova** između proizvođača i potrošača podložna autorizaciji. Portugal je za liberalizirani dio tržišta odabrao **regulirani pristup treće strane**.

Otvaranje tržišta električne energije dovelo je do formalne liberalizacije preko 65% evropskog tržišta električne energije, ali nije dovelo do očekivanih efekata na smanjenje cijena, jer se dosadašnji monopolisti uspješno brane od konkurencije. Jedinstveno tržište električne energije nije ograničeno samo na zemlje članice EU, nego prihvatanjem regulative koja prati Direktivu mogu mu se pridružiti i zemlje Evropskog ekonomskog prostora (*European Economic Area*, EEA), što u praksi znači Norveška, te Švicarska i zemlje u akcesiji. Za očekivati je da će se takva mogućnost otvoriti i za zemlje stabilizacije i asocijacije, među kojima je i Hrvatska.

Elektroenergetski sistem Portugala

Portugalski elektroenergetski sistem (SEN) podijeljen na dva dijela, javni elektroenergetski sistem (SEP) i nezavisni elektroenergetski sistem (SEI). SEP se sastoji od mreže u vlasništvu posebne tvrtke REN, tri proizvođača električne energije (CPPE, Turbogas, Tejo Energia) vezanih minimalno petnaestogodišnjim ugovorima, te javne distribucije (EDPD). REN je u 70% vlasništvu portugalske države dok je preostalih 30%, kao i tvrtke EDPD i CPPE, dio holdinga EDP, što je u stvari bivši portugalski elektroprivredni monopolist [1, 6-11]. Već je 1994. portugalska vlada prilikom restrukturiranja elektroprivrede 30% dionica prodala uglavnom flotacijom na stranim i domaćim burzama, a manji je dio prodan institucionalnim ulagačima. Daljnjih 19.5% prodano je kasnije u dva navrata, djelomično na burzi, a djelomično strateškim investitorima. Krajem 2000. godine prodano je daljnjih gotovo 20% holdinga, te je time udio ukupnog državnog vlasništva, uključivo fondove i državne banke, pao na 30.9%. Prema posljednjim informacijama o strukturi vlasništva 4% je u rukama Iberdrole, druge najveće Španjolske grupe te saveznika EDP-a, 4.9% je u rukama lokalne banke BCP, a preostalo je u vlasništvu portfeljnih i drugih investitora [1, 11, 12].

Proizvođači električne energije u SEP-u prodaju struju tvrtci REN prema uvjetima iz **power purchase agreement** (PPA) koji se sklapa za svaku centralu posebno za vrijeme njenog životnog vijeka [1]. Tipični PPA tarifu bazira na cijeni kapaciteta te cijeni energije. **Cijena kapaciteta** određuje se prema dogovorenoj stopi povrata investicije, te pokriva ostale fiksne troškove održavanja, te za određenu unaprijed dogovorenu garantiranu snagu. U slučaju da se stvarna dostupna snaga razlikuje od dogovorene, cijena se kapaciteta smanjuje ili povećava, stimulirajući spremnost svake centrale da prema odluci dispečera (REN) dostavi traženu

električnu energiju. Cijena energije obuhvaća sve varijabilne troškove, na osnovi ugovorno utvrđene energetske efikasnosti i ugovorno utvrđenih stvarnih cijena goriva [1].

Tablica 1. Struktura portugalskog elektroenergetskog sistema 2000 [1, 13, 14], maksimalna snaga u [MW]

Holding	10% EDP			100% EDP			
EES	SEP			SEI			
Režim				SENV	PRE		
Tvrtka	Turbogás	Tejo Energia	CPPE	HDN, Hidrocel, EDP Energia	Enernova, EDP Cogeração, itd.	Indústria	Nezavisni
Hidroenergija	-	-	3903	270	-	-	190
Ugljen	-	584	1192	-	-	-	-
Mazut	-	-	1523	-	-	-	-
Plin	990	-	-	-	-	-	-
Mazut/Plin	-	-	236	-	-	-	-
Diesel	-	-	329	-	-	-	-
Vjetar	-	-	-	-	30	-	74
Biomasa	-	-	-	-	9	-	-
Kogeneracija	-	-	-	-	67	1090	-
Ukupno tvrtke	990	584	7183	270	106	1090	264
Ukupno režim	8757			270	1460		
Ukupno holding				7559			

Tvrtka REN upravlja mrežom prema koncesiji do 2050., te obavlja funkcije dispečera. Zakonom je obavezna otkupljivati električnu energiju od proizvođača na posebnom režimu (PRE). Liberalizirani dio tržišta, SENV, slobodan je uspostavljati ugovorni režim između proizvođača i potrošača, uz regulirani TPA transmisijskoj mreži. Zakonodavac je predvidio i regulativno tijelo, ERSE, koje donosi odluke vezane na nacionalni elektroenergetski sistem, te je nezavisan od političkog sistema i vlade. Portugalska vlada ne može utjecati na njegove odluke o tarifama.

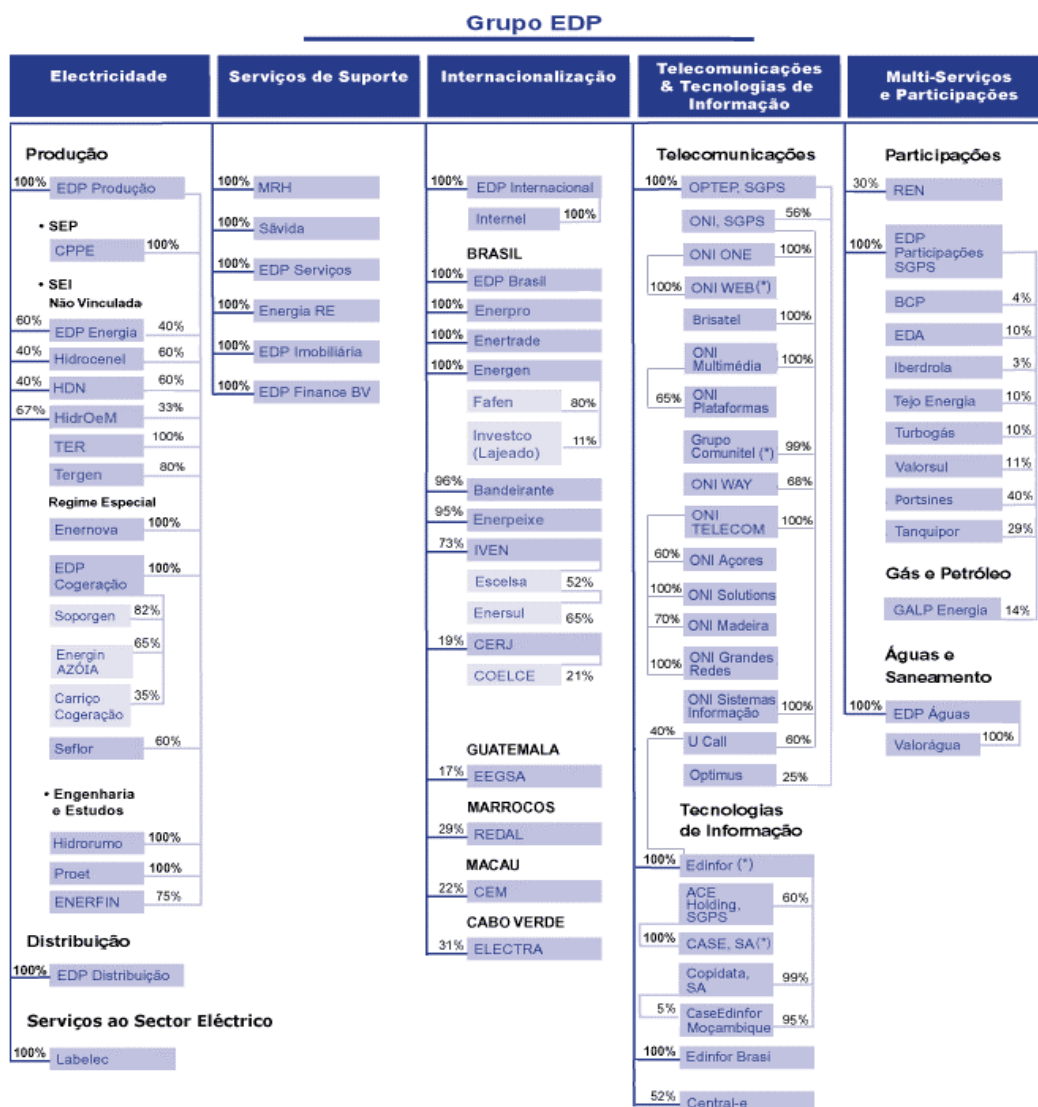
Novi kapaciteti za proizvodnju unutar SEP-a odlučuju se sistemom tendera, i po tome je Portugal jedinstven među zemljama članicama EU. Uprava za energiju (DGE) svake dvije godine odlučuje kakve su buduće potrebe prema procjeni jedinstvenog kupca (REN). Trenutno je u gradnji ili pripremi 839 MW novih hidroelektrana, sve u javnom sistemu, i sve pod koncesijom CPPE. U nezavisnom EES-u (SEI) primjenjuje se autorizacijski princip o čemu također odlučuje DGE. EDP je već dobio autorizaciju za 2x400 MW kombiniranog ciklusa na prirodni plin, kao dio nezavisnog EES-a, što će graditi u okviru novoosnovane tvrtke TER.

Tijekom 2000. godine EDP je fuzionirao 4 regionalne distribucijske koncesije u EDPD, te ta tvrtka sada pokriva gotovo svu distribuciju u kontinentalnom Portugalu. Kako koncesije za niskonaponsku distribuciju izdaju općine, jedan mali dio je u rukama malih lokalnih distributera. Povlašteni kupci mogu kupovati električnu energiju na liberaliziranom tržištu (SENV) i preko visoko i srednje naponske distributerske mreže, po principu reguliranog TPA.

Liberalizirani dio tržišta električne energije (SENV)

Na liberaliziranom tržištu (SENV) kao ponuđači javljaju se tri tvrtke (HDN, Hidrocel i **EDP Energia**) unutar holdinga EDP, te **Endesa**, najveća španjolska elektroprivreda. Tri EDP-ove tvrtke ukupno posjeduju 34 srednje i manje hidroelektrane ukupne instalirane snage od 270 MW, koje proizvode u godini srednjeg hidrološkog režima oko 650 GWh električne energije, što je oko 2% ukupne proizvodnje u Portugalu u 1998. [13]. Slika 1 pokazuje strukturu EDP grupe, koja osim što je ostala u kontroli gotovo čitave proizvodnje i

distribucije, posjeduje i 14% grupe GALP, koji je monopolista na tržištu prirodnog plina, te drži veći dio naftnog tržišta.

Slika 1. Struktura EDP grupe [12]

Od početka 2002. godine svi potrošači na srednje i visokonaponskoj mreži, njih oko 20000 s oko 45% ukupne potrošnje električne energije, mogu zatražiti povlašteni status, što ih je do sada oko 350 i učinilo [5, 15]. Kada je EDP pokušao 2001. ući na španjolsko tržište, kupnjom dijela treće španjolske elektroprivrede **Hidrocantábrico**, Španjolska je onemogućila preuzimanje kontrole dok portugalska vlada nije dala garancije da će nastaviti s liberalizacijom tržišta, stvaranjem zajedničkog iberskog elektropoola 1.1.2003., te pojačavanjem transmisionih kapaciteta između Portugala i Španjolske [15, 16].

Mogućnost da se pojavi konkurentni proizvođač u samom Portugalu je mala, jer bi taj morao ovisiti ili o dobavi plina, koja je pod utjecajem EDP-a, ili o dobavi uvoznog ugljena. Međutim, drugu opciju ne mora omogućiti vlada, jer tenderom planira gradnju termoelektrana na ugljen tek iza 2010., ili čak niti tada, zbog obaveze smanjenja emisije stakleničkih plinova.

Ukupna prosječna cijena električne energije proizvedene u SEP-u iznosila je 1998. godine 3.7€ct (EURO centi), dok se pretpostavlja da je već 1999. bila 4€ct, te da će polako rasti prema 5€ct u godini 2010. gotovo isključivo zbog povećanja varijabilnih troškova. Kako cijena na granici Portugala već godinama polako pada, od 4.5€ct 1994. do 4€ct već 1998. (a u konzervativnoj prognozi očekuje se daljnji pad na 3.5€ct 2010. godine) može se dakle smatrati da je uvozna električna energija već jeftinija od prosječne proizvodne cijene struje, te je prema tome svaka daljnja gradnja kapaciteta za proizvodnju upitna [13]. Ako se međutim uspostavi jedinstveno i kompetitivno evropsko tržište električnom energijom, što se još ne može sa sigurnošću tvrditi, i ako ponuda bude na razini današnjih cijena u Francuskoj, Slovačkoj ili Ukrajini, tada je i stvarna liberalizacija neminovna. Čak i samim stvaranjem iberskog tržišta električne energije može se očekivati pad cijena električne energije, koja je sada u Portugalu druga najviša u Evropskoj Uniji (poslije Italije), s prosječnom cijenom električne energije za domaćinstva od 12.45€ct/kWh, te s prosječnom industrijskom tarifom, koja je sada u evropskom prosjeku, od 5.45€ct/kWh [17].

Proizvođači na posebnom režimu

S ciljem zadovoljenja evropske Direktive o promociji električne energije proizvedene iz obnovljivih izvora [18], prema kojem se od Portugala očekuje da do 2010. godine 45.6% električne energije dobiva iz svih obnovljivih izvora uključujući i velike hidroelektrane (1998. godine ta je proizvodnja iznosila 36.5%), odnosno bez velikih hidroelektrana 21.5% (1998. godine svega 4.5%) [19], Portugal je donio propise o posebnom tarifnom režimu za električnu energiju dobivenu iz obnovljivih izvora, uključivo malih hidroelektrana (<10MW). Kako bi podržao povećanje efikasnosti proizvodnje električne energije iz fosilnih goriva u ovaj je režim uvrštena i kogeneracija.

Zahvaljujući uspostavi posebnog tarifnog režima električna energija dobivena kogeneracijom u industriji a dostavljena SEP-u povećana je 40 puta u periodu 1990-98., na 1356 GWh, predstavljajući oko 4% ukupne proizvodnje električne energije u Portugalu. Također, električna energija dobivena iz malih hidroelektrana porasla je 20 puta u istom periodu, na 600 GWh 2000. [1], odnosno 2% ukupne proizvodnje, te je proizvodnja električne energije iz vjetroelektrana dostigla 78 GWh 1998. [13], te 109 GWh 2000. [1]. Uz električnu energiju potrošenu od same industrije (oko 3000 GWh), ukupna proizvodnja iz kogeneracije, obnovljivih izvora i malih hidroelektrana dostiže 13% ukupne nacionalne proizvodnje [13].

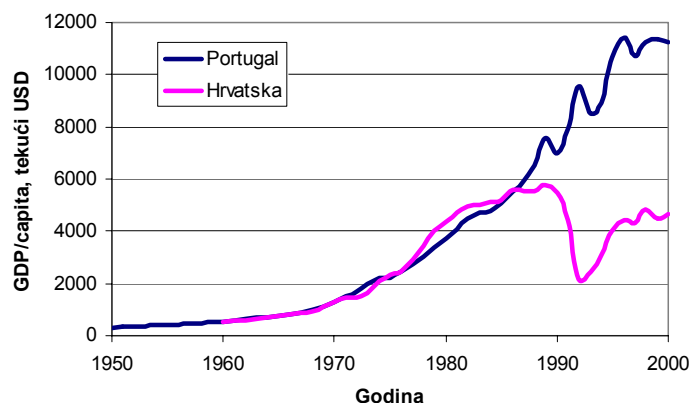
Prosječna cijena električne energije iz posebnog režima dostavljene SEP-u je 2000. iznosila 5.3€ct [1]. Prema tarifnom sistemu REN je dužan preuzeti svu električnu energiju proizvedenu u posebnom režimu po prosječnoj cijeni izbjegnutoj troška, tj. po cijeni koju bi plaćao da za električnu energiju koju bi morao kupiti kao zamjenu. Ovakav je povoljan režim doveo do procvata kogeneracije i proizvodnje električne energije iz vjetra.

Očekuje se značajan rast ovoga sektora, naročito ako nakon usvajanja Direktive o obnovljivim izvorima dođe do povećanja garantiranih tarifa, sa ciljem postizanja ciljnog udjela od 21.5% u ukupnoj proizvodnji 2010. Ako ne dođe do povećanja tarife očekuje se povećanje po stopi od 6% godišnje do 2005. Očekuje se da će većina rasta biti u sektoru obnovljivih izvora, naročito biomase, vjetra i malih hidroelektrana.

USPOREDBA S HRVATSKOM NAKON DONOŠENJA ENERGETSKIH ZAKONA

Motiv za pokušaj usporedbe procesa i efekata liberalizacije energetskega sektora Portugala i Hrvatske proistekao je iz uočenih usporedivih startnih gospodarsko-razvojnih i makroekonomskih predispozicija i parametara dviju zemalja. Mjereno većinom standardnih

razvojnih pokazatelja, primjerice BDP-om *per capita*, Portugal i Hrvatska pokazuju usporedivu dinamiku razvoja do sredine 80-ih, nakon čega dolazi do izrazite divergencije (Slika 2). Koncentrirajući se na aktualnu dinamiku u energetske sektorima dviju zemalja, iniciranu liberalizacijskim procesima evropske energetike, smatralo se da bi usporedba dvaju procesa mogla upućivati na određene zaključke i eventualne preporuke. Obje zemlje prolazile su svojevrsnu gospodarsku tranziciju, pri čemu su kretale s tradicijski i društveno-gospodarski različitih, ali razvojno-ekonomski sličnih pozicija. Međutim, dok se tržišna i strukturna prilagodba portugalskog gospodarstva odvijala unutar zadanih i predvidljivih okvira EU, hrvatska se tranzicija odvija u okvirima nepostojanja širokog koncensusa oko cilja tranzicije, što onda onemogućava usvajanje transparentne strategije.

Slika 2. Usporedba BDP-a, Portugala i Hrvatske, 1950-2000

U Portugalu je restrukturiranje i djelomična privatizacija energetskog sektora prethodila otvaranju tržišta te je provedena uz aktivnu i vodeću ulogu države. Značajnu razliku u odnosu na Hrvatsku predstavlja upravo postojanje transparentne državne strategije, što je posljedica postignutog širokog suglasja oko evropske strategije u Portugalu, te koncensusa da su energenti roba a ne socijalno pravo. Okosnice ove provedbene strategije predstavljaju učvršćivanje nacionalnih pozicija kroz koncept nacionalnog šampiona i selektivno učešće stranih partnera. Pozicija unutar EU je, po svemu sudeći, korištena pametno i odmjereno – što zacijelo nije uvijek bilo lako postići. Provedbena strategija ne pokazuje vidljivi diktat budžetskih prioriteta a “popusti” su stavljeni u funkciju konsolidiranja sektora.

Ne zanemarujući (startne i privremene) prednosti koje za portugalski energetski sektor proizlaze iz EU statusa i lokalnih, razvojnih i zemljopisnih, specifičnosti, valja uočiti presudnu važnost transparentne i odlučne strategije države. Cilj strategije je urediti *playing field*, akceptirati pravila igre i konsolidirati vlastite položaje pametno maksimirajući vlastite prednosti. Hrvatska se u tom pogledu nalazi u otežanom položaju, jer mora prvo izgraditi širi koncensus o energentima kao o robi, čija prodajna cijena mora reflektirati ne samo varijabilni trošak nego i cijenu investicije u kapacitete i infrastrukturu. Prije nego što maloprodajna cijena energije dođe na razinu da pokriva investiciju, zemlje tranzicije prema [25] ne mogu očekivati pozitivne efekte od liberalizacije tržišta energenata.

Socijalni položaj energetskog sektora Hrvatske, ugrađen kroz mehanizam unakrsnog subvencioniranja u segmentu distribucije energije i konačne potrošnje, te sama činjenica da se u procesu tranzicije energetika ostavlja za kraj, uslovljava kasni početak rada na promjeni zakonsko-institucionalnog okvira poslovanja. Tome je značajno doprinio i nejasan stav o posljedicama (ne)dostatnosti domaćih energetskih izvora kao i mitska autarkična pozicija

državnih planskih energetske vertikale koje su bile nosioci razvoja čitavih gospodarskih grana (primjer elektroindustrije).

Pukotine u ovakvom sustavu primjetne su već godinama u rezultatima poslovanja a dodatan je element pritiska uvelo i dinamično okruženje evropske liberalizacije poslovanja energijom. Svjesni neefikasnosti, hrvatski energetske sustavi reagirali su na naznake predstojećih promjena kombinacijom negiranja i polaganog prihvatanja neminovnih promjena, a izvjesnost privatizacije doveo je do početka stvaranja pozitivnog koncenzusa, barem u stručnim krugovima.

Nakon gotovo desetljeća rasprava u stručnim i poslovnim krugovima o pravcima budućeg razvoja, sredinom devedesetih počeli su se javljati i konkretni doprinosi. Pravilno je prepoznato da energetske sektoru neće pomoći (odnosno osposobiti ga za ekonomski održivi razvoj) parcijalna rješenja i zacrtana je orijentacija prema temeljitoj reformi sektora. Konačne impulse najavljivanoj reformi dali su uvjerljivi i vrlo bliski pomoci okruženja kroz donošenje evropskih izvršnih direktiva za tržišta električne energije i plina, te izrazito pro-evropska vanjskopolitička platforma nakon siječnja 2000. Još 1998. godine proklamirani strateški pravci razvoja hrvatske energetike počeli su potom oživljavati kroz programske i provedbene dokumente koji su definirali prioritet reforme zakonskog i institucionalnog okvira.

U srpnju 2001., kroz parlamentarnu proceduru je – nekarakterističnom brzinom – prošao prvi blok energetske zakona; krovni Zakon o energiji [26], tri zakona o tržištima – električne energije [27], prirodnog plina [28] te nafte i naftnih derivata [29] i Zakon o regulaciji energetske djelatnosti [30]. Ovi zakoni predstavljaju prvi temeljni korak u približavanju hrvatskog tržišta energijom evropskim normama i preduvjet su restrukturiranju čitavog energetske sektora.

Zakoni su pripremani s namjerom uklapanja unutar evropske energetske regulative. Za gradnju novih kapaciteta proizvodnje električne energije odabrana je kao i u Portugalu **tenderska** (natječajna) procedura. Kao i u Portugalu, odabran je **regulirani pristup treće strane** (TPA). Stvorena je kategorija potencijalnih **povlaštenih kupaca**, s više od 40 GWh godišnje potrošnje električne energije, međutim je mogućnost izlaska iz javnog sustava prepuštena bilo Ministru (preko tarifnog sustava TPA) ili **Vijeću za regulaciju** (u slučaju **izravnih vodova**). Rješenje koje najavljuje daljnju liberalizaciju je razdvajanje opskrbe od distribucije električne energije, čime se stvara temeljna struktura za eventualnu 100% liberalizaciju tržišta električnom energijom [27]. Zakon također definira i status **povlaštenog proizvođača**, koji obuhvaća proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora, kogeneracije i otpada, te predviđa mogućnost propisivanja **obaveznih udjela** takve električne energije koju opskrbljivač mora ponuditi.

Početak raščišćavanja vlasničke strukture u hrvatskoj energetici označen je nedavnim donošenjem Zakona o privatizaciji Hrvatske elektroprivrede d.d. [31] i Zakona o privatizaciji INA – Industrija nafte d.d. [32]. Dok se vladina vlasnička strategija za INA-u bazira na prodaji 25% strateškom investitoru, za HEP je strategija kao i u Portugalu, predviđela privatizaciju putem tržišta kapitala, eventualno omogućujući poziciju nacionalnog šampiona.

S druge strane, premda se nedostatak vlastitih izvora energije danas više ne smatra nužno ograničavajućim faktorom razvoja, već pitanjem cijena energije i odnosa konkurencije u proizvodnji i distribuciji energije, pokazuje se da izolirana gospodarstva nisu imuna na

poremećaje po toj osnovi. Sljedeći korak definiranja energetske strategije je pozicioniranje hrvatske energetike unutar regije. Kao što se vidi na primjeru portugalskog fuzioniranja u iberско tržište električne energije, nemoguće će biti održati izoliranost energetskih tržišta od okoline. Da bi se omogućio jaki položaj hrvatskih energetskih tvrtki na takvom regionalnom polju djelovanja, bit će od iznimne važnosti maloprodajne cijene energenata dovesti na komercijalni nivo.

U standardnom redoslijedu tranzicijskih procesa; ozdravljivanje, osamostaljivanje, integriranje, hrvatska energetika ovim zakonskim okvirima nastoji rješavati više segmenata odjednom. S obzirom na kašnjenje ukupnog procesa ovo je i razumljivo. No tim je veća odgovornost na sljedećim koracima: formuliranju sekundarne (provedbene) legislative i transparentnom definiranju strategije restrukturiranja hrvatskih energetskih vertikalna u elektroprivredi (HEP) i ugljikovodicima (INA), postepenoj privatizaciji, te definiranju regionalne strategije hrvatske energetike. Početkom godine provedeno izdvajanje transportne (a potencijalno i trgovačke) funkcije iz integriranog plinskog sustava INA-e, a radi se i na prestrukturiranju unutar Hrvatske elektroprivrede, što ukazuje na činjenicu da se svijest o dolazećim promjenama na hrvatskom tržištu energije polako interiorizira u višem i srednjem menadžmentu.

Premda su razlike u uvjetima i okolnostima recentnih razvoja energetskih sektora Portugala i Hrvatske objektivne i važne za razumijevanje njihovih dosadašnjih efekata, bilo bi pogrešno smatrati ih vječnim neizbježnim determinantama koje moraju dovesti do daljnjeg zaostajanja.

ZAKLJUČAK

Nakon što je Portugal restrukturirao i privatizirao elektroenergetski sektor, demonopolizirao proizvodnju električne energije i teoretski omogućio liberalizaciju potrošnje na srednje i visokonaponskoj mreži ipak nije došlo do značajnih promjena te uspostave kompetitivnog tržišta električne energije. Uzroke treba tražiti u načinu restrukturiranja bivšeg monopola, podijeljenog na čitav niz tvrtki koje djeluju unutar jedne grupe, koja je k tome usko povezana s monopolistom na tržištu prirodnog plina i najvećom naftom grupom u zemlji. Srednjeročno gledano, stvarna liberalizacija tržišta dogodit će se tek po uspostavi mehanizama jedinstvenog evropskog tržišta električne energije, koja će omogućiti značajno smanjenje cijena industrijske struje te povećanja konkurentnosti evropske ekonomije, što je bio i cilj cijelog procesa stvaranja jedinstvenog tržišta.

Proces liberalizacije hrvatske energetike započeo je *de iure* u rano ljeto 2001. godine, prihvaćanjem prvog bloka energetskih zakona u Saboru, čime je definiran pravno-institucionalni okvir poslovanja i vjerojatno ireverzibilno promijenjeni odnosi u energetskom sektoru, a nastavljen je početkom 2002. godine donošenjem zakona o privatizaciji INA-e i HEP-a. Parcijalni procesi restrukturiranja koji su se dogodili prije toga uslijedili su tek nakon što su se dominantni igrači na hrvatskom tržištu energijom uvjerali u neizbježnost predstojećih promjena diktiranih dinamikom evropskog okruženja. Premda je i u ovom slučaju vitalan segment hrvatskog gospodarstva zapravo reagirao a ne i sudjelovao u procesima evropskih promjena, novi zakonski okvir predstavlja kapitalan prvi korak u pravom smjeru. Akceptirani su tržišni temelji energetskog sektora i stvorene su pretpostavke da se energetski sustavi postave na ekonomski zdrave osnove. Izrazitije nego u nekim drugim sredinama biti će važno zadržati načela efikasnosti i tržišnosti i u sekundarnoj legislativi koja se upravo priprema, odnosno izvršnim aktima omogućiti i praktičnu provedbu alternativnih modela, te definirati regionalnu strategiju. Vlasničko repozicioniranje i strategije partnerst(a)va polako poprima

obrise, iako još uvijek signalizira nespremnost na poteze izložene sudu stručne javnosti. Primjeri Portugala i sličnih država govore u prilog odlučnosti i transparentnosti državnih strategija kao lijek za stanje permanentne zatečenosti i kašnjenja.

LITERATURA

1. EDP-Electricidade de Portugal, *Form 20-F, Annual Report Pursuant to Section 13 of the Securities Exchange Act of 1934, for the fiscal year ended December 31, 2000*, Lisbon, 2001
2. Directive 96/92/EC of the European Parliament and of the Council of 19 December 1996 concerning common rules for the internal market in electricity, *Official Journal of the European Communities* L 027, 20-29, 1997
3. Directive 98/30/EC of the European Parliament and of the Council of 22 June 1998 concerning common rules for the internal market in natural gas, *Official Journal of the European Communities* L 204, 1-12, 1998
4. Leonidas Antonakopoulos, *Towards competitive electricity and gas markets in Europe*, Euro-Energy, London, 1997, published on: <http://europa.eu.int/en/comm/dg17/s97002ca.htm>
5. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Lista de instalações consumidoras com o estatuto de cliente não vinculado*, Lisboa, 2002, published on: <http://www.erse.pt/files/SecP27.pdf>
6. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Regulamento do Acesso às Redes e às Interligações*, Diário da República 213/98, Lisboa, 1998
7. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Regulamento do Despacho*, Diário da República 94/99, Lisboa, 1999
8. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Regulamento de Relações Comerciais*, Diário da República 213/98, Lisboa, 1998
9. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Estatutos*, Decreto-Lei 44/97, Lisboa, 1997
10. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Regulamento Tarifário*, Diário da República 213/98, Lisboa, 1998
11. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Caracterização do Sector Eléctrico*, Portugal Continental, ERSE, Lisboa, 1999
12. Electricidade de Portugal, homepage on: <http://www.edp.pt>
13. Direcção Geral de Energia, ERSE, REN, *Plano de Expansão do Sistema Eléctrico de Serviço Público (SEP)*, DGE, Lisboa, 1999
14. Statistics, *New Energy* 4, Budensverband WindEnergie (BWE), 36 (2001)
15. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Mercado interno da electricidade beneficia consumidores portugueses*, 2002, published on: <http://www.erse.pt/frontoffice/noticias/index.asp?cod=42>
16. Entidade Reguladora do Sector Eléctrico, *Criação do mercado ibérico de electricidade*, 2002, published on: <http://www.erse.pt/frontoffice/noticias/index.asp?cod=40>
17. Commission of the European Communities, *Second report from the Commission to the Council and the European Parliament on the state of liberalisation of energy markets*, Brussels, published on: <http://europa.eu.int/comm/energy/library/lib2ren.pdf>
18. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the promotion of electricity from renewable energy sources in the internal electricity market, Brussels, 2000
19. Direcção-geral de energia, <http://www.dge.pt>
20. N. Duic: *Cálculo das emissões de CO2 evitadas devido ao uso de Gás Natural 1997-2000*, IST, Lisbon, 18 pp. (2001)
21. Gás de Portugal, homepage on: <http://www.gdp.pt>
22. BP Amoco Statistical Review of World Energy, 50th Edition, 2001, published on: <http://www.bp.com/worldenergy>
23. IEA, *Energy Policies of IEA Countries 1998 Review*, 1999 - <http://www.iea.org/pubs/reviews/files/enpol98/enpol98.htm>
24. IEA, *Energy Policies of IEA Countries 1999 Review*, Paris, 2000
25. Delia Meth-Cohn: *Too little, too soon*, *Business Central Europe*, March, (2001)
26. Zakon o energiji
27. Zakon o tržištu električne energije, Narodne novine 68/01, Zagreb, (2001)
28. Zakon o tržištu plina, Narodne novine 68/01, Zagreb, (2001)
29. Zakon o tržištu nafte i naftnih derivata, Narodne novine 68/01, Zagreb, (2001)
30. Zakon o regulaciji energetske djelatnosti, Narodne novine 68/01, Zagreb, (2001)
31. Zakon o privatizaciji Hrvatske elektroprivrede d.d., Narodne novine 32/02, Zagreb, (2002)
32. Zakon o privatizaciji INA – Industrije nafte d.d., Narodne novine 32/02, Zagreb, (2002)